Pyöreän pöydän keskustelu koulukotien kehittämisestä

Aika: Keskiviikko 24.4.2019 klo 9.30–12.30
Paikka: Säätytalo, Helsinki

Osallistujat:
Berglund Kim, Perhekuntoutuskeskus Lauste
Helander Merike, lapsiasiavaltuutetun toimisto
Ketonen Jussi, Perhekuntoutuskeskus Lauste
Korpela-Liimatainen Tiina, Valtion koulukotien koulut
Kukkonen Assi, Sairilan koulukoti
Kurttila Tuomas, lapsiasiavaltuutetun toimisto
Lehtola Kati, Nuorten Ystävät ry
Malja Marjo, sosiaali- ja terveysministeriö
Manninen Marko, Terveyden ja hyvinvoinnin laitos
Markkola Pirjo, Tampereen yliopisto
Meling Jani, Valtion koulukodit
Oranen Mikko, Nuorten Ystävät ry
Parsons Annika, sosiaali- ja terveysministeriö
Pekkarinen Elina, Turun yliopisto
Pitkänen Miia, Lastensuojelun Keskusliitto
Puustinen-Korhonen Aila, Kuntaliitto
Raassina Marita, Valvira
Sakslin Maija, Eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia
Salminen Matti, Valtion koulukodit
Sauro Seppo, sosiaalineuvos
Strömberg Carl-Johan, Lagmansgården
Tuukkanen Terhi, lapsiasiavaltuutetun toimisto
Tuuliainen Teija, Limingan koulutuskeskus

Lapsiasiavaltuutettu Tuomas Kurttila avasi tilaisuuden kertomalla, että tilaisuuden tarkoituksena on keskustella koulukotien merkityksestä, toimivuudesta ja kehittämisen mahdollisuuksista. Aiheeseen johdattivat neljä alustusta.

Alustukset

Ensimmäisenä valtion koulukotitoiminnasta vastaava johtaja Matti Salminen korosti aiheen myönteisyyttä. On tärkeää, että toiminnasta puhutaan avoimesti ja että keskustelussa on myönteisen arvostamisen kaiku. Kun puhutaan koulukodeista, keskiössä on normaali, kasvava ja kehittyvä nuori, jonka huolenpidosta ja kasvatuksesta on kyse. Nuorten kanssa tehdään arvokasta työtä, joka vaatii erityisosaamista ja työntekijöiden kykyä toimia rationaalisesti ja empaattisesti vaativissa tilanteissa. Huolta aiheuttaa koulukodeissa työn juridisoituminen. Työaikaa pitäisi käyttää vuorovaikutukseen

nuorten kanssa, mutta työntekijöiden aikaa menee paljon juridisten asioiden hoitamiseen. Positiivista on kuitenkin nuorten osallisuuden kehittäminen ja kehittyminen.

Koulukodeilla on pitkä historia ja etenkin viimeinen kymmenen vuotta on ollut muutoksen vaihetta. Vuonna 2010 lähti liikkeelle toiminnan rakenteisiin, sisältöön ja laatuun liittyvä kehittämistyö. THL:n johdolla koulukodeista on rakennettu yhtenäisempiä yksiköitä. Vaikka koulukotien paikka ei aina ole ollut niin hyvin määritelty kuin se olisi voinut olla, on kehitystä tapahtunut myönteiseen suuntaan. STM:n merkitys ja tuki toiminnan mahdollistamisessa ovat tärkeitä. Toukokuussa aloittaa työnsä STM:n asettama työryhmä, jonka tarkoituksena on kehittää koulukoteja koskevaa lainsäädäntöä.

Toiseksi professori Elina Pekkarinen Turun yliopistosta esitteli tutkimustuloksia koulukodista kolmen tutkimushankkeen pohjalta (esitys liitteenä). Haastatteluissa nuoret ovat kertoneet monista negatiivisista kokemuksista ja tunteista, mm. turvattomuuden ja epäluottamuksen tunteista sekä kohtaamattomuudesta ja epätietoisuudesta. Koulukotisijoitus on kuitenkin koettu eräänlaisena taitekohtana. Rakenteiden tasolla tarvittaisiin lisää resursseja perheiden tukemiseen, tarkkuutta sijaishuollon valvontaan sekä viihtyvyyttä sijaishuollon fyysisiin puitteisiin. Inhimillisellä tasolla tarvittaisiin aikuisia, joilla on aikaa, osaamista ja motivaatiota kohtaamiseen sekä rehellisyyttä ja avoimuutta. Lisäksi suhdetasolla tarvittaisiin panostusta suhdeperustaiseen työotteeseen.

Esityksessään Pekkarinen toi esille myös koulukotien asemaa ja tehtävää koskevia kehittämistarpeita. Koulukotien asemaa ja tehtävää pitäisi kirkastaa ja huolehtia niiden osaamisesta. Sijoitusten oikea-aikaisuutta ja kestoa tulisi parantaa lapsen etua vastaavaksi. SOTE-reformissa koulukotien olisi kiinnityttävä osaamis- ja tukikeskusrakenteeseen, ja henkilöstön osallistumista asiakasohjaustyöskentelyyn ja konsultoitiin tulisi resursoida ja vahvistaa. Kilpailutuksen käytännöt ja tarkoituksenmukaisuus pitäisi arvioida ja kehittämis- ja tutkimustoimintaa sekä valvontaa vahvistaa.

Kolmannessa alustuksessa sosiaalineuvos Seppo Sauro totesi, että järjestöillä ei ole ollut erityistä näkökulmaa koulukoteihin, vaikka ne ovat pyrkineet yhteisesti vaikuttamaan lastensuojelulainsäädäntöön ja koulukotien toimintaedellytyksiin. Kriittisiä ääniä kentällä on ylipäätään ollut vain vähän. Tärkeää olisi, että ihmisoikeudet ja niiden kunnioittaminen ohjaisivat koulukotien työtä. Nuorilla, joiden tulevaisuus näyttää tutkimusten valossa keskimäärin melko hankalalta, on kuitenkin mahdollisuus selviytyä, jos asiat tehdään oikein. Kehittämistyötä tulee tehdä taloudelliset asiat huomioiden, mutta ihmisoikeudet etusijalla. Jotta nuorten oikeudet toteutuvat, tarvitaan toimiva lainsäädäntö ja sitä kunnioittava toimintakulttuuri. Valvonnan pitää koulukodeissa olla osa arkea ja olennaista on kitkeä mielivalta ja sattuma pois. Valitettavasti kunnilla ei aina ole mahdollisuutta hankkia kunnollisia palveluja. Päätöksentekoa saattaa ohjata mielivalta, eivätkä päätökset ole läpinäkyviä. Riskejä mielivallalle ovat esimerkiksi työnohjauksen puute ja se, että nuoret eivät tiedä oikeuksiaan.

Esimerkkinä Sauro kertoi, että New Yorkissa huostaanottoluvut ovat pudonneet, kun siellä on panostettu vertaistukeen. Lastensuojelun asiakkuus jättää usein nuoriin pysyvän jäljen ja siksi vertaistuen merkitys voi olla suuri[1]. Keskeistä New Yorkissa tehtävässä kehittämistyössä on ollut perheiden varhainen tukeminen, jolloin huostaanotot pyritään lähtökohtaisesti estämään. Tärkeää olisi nyt miettiä, mihin meidän toiminnalla tähdätään. Voidaanko todella olla tyytyväisiä siihen, että huostaanottolukujen tilanne on vuodesta toiseen vakaa, eikä isompaa kasvua ole tapahtunut? Vai pitäisikö hakea jotain muuta?

Neljäntenä Nuorten Ystävät ry:n kehitysjohtaja Mikko Oranen tarkasteli aihetta yksityisen palveluntuottajan näkökulmasta (esitys liitteenä). Hän toi esille sijoitettuna olevien nuorten määrän nousun etenkin 16–17-vuotiaiden osalta. Samaan aikaan lastensuojelun yritysten liikevaihto on

[1] Lisää tietoa: https://www.lupaauttaa.fi/.

kuusinkertaistunut. Yksityisten palveluntuottajien määrä on lisääntynyt, kun taas julkinen sektori on pysynyt aika samana.

Oranen pohti lastensuojelun markkinaistumista, joka on ollut pitkän ajan prosessi. Markkinaistumisen seurauksena keskeiseksi hankintakriteeriksi on lastensuojelussa tullut hinta, mikä on johtanut epäterveeseen kilpailuun ja palveluntuottajien kehittämiskumppanuudesta keskinäiseen kilpailuun. Samalla haasteeksi on tullut laatukriteerien määrittäminen. Kilpailutuksissa tavat jäsentää laitoshuoltoa ovat ihan erilaiset eri puolilla maata, mikä johtaa asiakkaiden eriarvoiseen asemaan. Haasteena on kaiken kaikkiaan se, että nyt ei ole yhteistä käsitystä siitä, mikä on laatua lastensuojelussa. Tähän tarvittaisiin kansallista ohjausta ja näkemystä.

Osallistujien puheenvuorot ja keskustelu

Osallistujien puheenvuoroissa ja keskustelussa pohdittiin koulukotien rakenteen perusteltavuutta. Koulukotien kehittämistyössä olisi syytä pitää mielessä kysymys siitä, kuinka perusteltu koulukotirakenne ylipäätään on. Kansainvälisten sopimusten mukaan laitossijoituksia tulisi välttää ja yksiköiden tulisi aina olla mahdollisimman kodinomaisia. Koulukotisijoitus ei aina ole selvä nuorelle itselleenkään: lapsiasiavaltuutetun koulukotivierailuilla jotkut nuoret ovat ihmetelleet, miksi he eivät saa mennä tavalliseen kouluun. Toisaalta koulukodit nähtiin tärkeinä, sillä ne ovat pystyneet tarjoamaan avun monille niille nuorille, jotka eivät ole saaneet apua muualta.

Koulukotien tavoitteiden pohtimista pidettiin tärkeänä: mihin palveluntarpeeseen koulukotien halutaan vastaavan ja mikä on koulukotien paikka osana lastensuojelun kokonaisuutta? Koulukodeilla on paljon osaamista, jota voitaisiin hyödyntää nykyistä enemmän. Koulukodit voisivat olla sijaishuollon huippuyksikköjä, eräänlaisia resurssikeskuksia, jotka jakaisivat osaamista muille toimijoille.

Koulukodeissa tehdään todella vaativaa ihmissuhdetyötä. Kyse on työstä, jossa korjataan virheitä, joita ennaltaehkäisevässä lastensuojelutyössä on aiemmin tehty (mm. riittämättömät satsaukset perhetyöhön, vanhemmuuden puutteellinen tuki). Usein nuoria voitaisiin auttaa paremmin, jos koulukotisijoitus tehtäisiin jo aiemmin. Nyt sijoituksia tehdään liian myöhään. Hyvä elämä koulukodissa koostuu pienistä asioista. Nuoret toivovat aikuisilta ennen kaikkea aikaa. Kaiken lähtökohtana on luottamus, jota nuorten kanssa lähdetään koulukodeissa rakentamaan. Usein nuoret ovat menettäneet luottamuksensa aikuisiin aiempien kokemusten vuoksi. Yksikin turvallinen aikuinen voi olla nuorelle merkittävä. Nuoret tarvitsevat vahvuuksien ja hyvien asioiden esille tuomista ja sitä, että heitä opetetaan arvostamaan itseään.

Koulukoteja on kehitetty viimeisen kymmenen vuoden aikana hyvään suuntaan. Nuorten osallisuutta on kehitetty ja esimerkiksi Limingan koulutuskeskuksessa kaikki nuorten tekemät aloitteet menevät johtokunnalle käsiteltäväksi. Osallisuus täytyy olla rakenteissa ja toiminnan ytimessä. Kansallisella tasolla olennainen kysymys on, miten sijoitetut lapset tavoitetaan esimerkiksi Kouluterveyskyselyssä. Jos kyselyssä ei tavoiteta näitä nuoria, jäävät heidän kokemuksensa kuulematta ja osallisuus tältä osin toteutumatta. Myös historiaselvitys, jossa esille tulivat monet kaltoinkohtelun ja kohtaamattomuuden kokemukset, alleviivaa nuorten kokemusten selvittämisen tärkeyttä.

Koulukotien rajoitustoimenpiteitä voidaan tarkastella eri näkökulmista. Koulukodeissa niille nähdään olevan tarve, eivätkä ne ole ongelma, kunhan rajoittaminen on läpinäkyvää ja kaikille tasapuolista. Rajoitustoimenpiteet pitää siis perustella riittävästi ja moneen kertaan nuorille. Toisaalta voidaan ajatella, että rajoitustoimenpiteitä ei aina tarvittaisi, jos nuori saisi tarvitsemansa palvelut ja tuen. Rajoitustoimenpiteiden pitäisi aina olla viimesijaisia toimenpiteitä. Valvonnan näkökulmasta etenkin yksityiset toimijat ovat olleet haaste rajoitustoimenpiteiden osalta.

Valvonta tuli esille monissa puheenvuoroissa. Ensinnäkin omavalvonta nähtiin riittämättömänä ja ulkopuolista valvontaa kaivattiin enemmän. Toisaalta valvontaan kaivattiin enemmän yhtenäisyyttä, sillä nyt lastensuojelun laatu määrittyy pitkälti yksittäisten valvojien näkökulmasta. Sosiaalityöntekijöitä, joiden pitäisi valvoa nuorten elinolosuhteita, on liian vähän, eikä nuorille aina löydy sopivia yksiköitä, joista he saisivat tarvitsemansa avun ja palvelun. Valvonta on puutteellista myös kuntien osalta ja uusia välineitä tarvittaisiin valvontaa varten. Yksi hyvä esimerkki uudesta välineestä on lapsen itsearviointilomake, joka on tuotettu kuntien avuksi valvontaa varten. Valvoville viranomaisille tulee lastensuojeluun liittyviä kanteluita, jotka sijaishuollon osalta koskevat nuorten saamaa kohtelua, työntekijöiden asennetta, rajoitustoimenpiteitä ja jälkihuoltoa. Suunnitelmallisessa valvonnassa Valvira ja aluehallintovirastot jatkavat lastensuojelulain mukaisten määräaikojen valvontaa. Vuonna 2019 suunnitelmallisen valvonnan kohteena on myös lasten ja nuorten oikeuksien toteutuminen sijaishuollossa ja lastensuojelulaitoksiin sijoitettujen lasten ja nuorten pääsy psykiatrian alojen palveluihin. Tähän liittyen on toteutettu kysely sekä julkisiin että yksityisiin lastensuojelun sijaishuollon yksiköihin.

Lainsäädäntöä ja sitä kautta koulukotien rakenteita pyritään kehittämään jatkuvasti. Lastensuojelulainsäädännön muutokset tulevat voimaan ensi vuoden alusta. Painopisteenä on ollut sijoitettujen lasten oikeuksien vahvistaminen ja ennaltaehkäisevien keinojen painottaminen. Jälkihuollon ikäraja nousee 25 ikävuoteen ja aluehallintovirastoille on tulossa lisää henkilötyövuosia lastensuojelun valvontaan. Sosiaali- ja terveysministeriössä on valmisteilla sijaishuollon laatukriteerit, joiden kehittämisessä on ollut mukana myös Kuntaliitto. Lisäksi toukokuun alussa aloittaa työnsä sosiaali- ja terveysministeriön asettama työryhmä, jonka tehtävänä on pohtia lastensuojelun kenttää ja sen kehittämistä. Myös opetus- ja kulttuuriministeriö tarvittaisiin kehittämistyöhön mukaan pohtimaan koulu-teemaa.

Koulukodeille on muodostunut tietynlainen stigma, joka määrittää ihmisten mielikuvia ja sitä, miten media koulukodeista uutisoi. Samoin nuoret itse kokevat lastensuojelutaustansa leimaavan heitä vielä aikuisiälläkin. Olisi tärkeää, että koulukotien työtä tehtäisiin entistä näkyvämmäksi ja ongelmat ja virheet, joita inhimillisessä työssä aina sattuu, uskallettaisiin tuoda esille. Nuorille olisi tärkeää, ettei heidän tarvitsisi hävetä laitostaustaansa. Voisi olla esimerkiksi alumniprojekteja, joissa koulukodeissa eläneet nuoret voisivat yhdessä kertoa, mitä ovat kokeneet.

Koulukoteihin liittyen tuotiin esille monia kehittämiskohteita. Ensinnäkin haasteena on ollut osaavan ja motivoituneen henkilöstön löytäminen. Täydennyskoulutusta tarvittaisiin lisää. Jälkihuolto tuli esille useissa puheenvuoroissa kehittämistä kaipaavana asiana. Jälkihuollon toimivuus nähtiin tärkeänä lastensuojelun laatukriteerinä. Olisi tärkeää, että nuorella olisi näkemys omasta tulevaisuudestaan ja että hän saisi apua esimerkiksi jatko-opintoihinsa. Ylipäätään nuorille tarvittaisiin yksiköitä pidempiaikaiseen kuntouttavaan psykiatriseen hoitoon sekä vakavasti päihdeongelmaisten lasten hoitoon. Tällaiset yksiköt puuttuvat nykyisestä palveluvalikosta.

Koulukoteja koskevassa kehittämistyössä tutkimustiedon tulisi olla lähtökohtana. Tutkimusten mukaan painopisteinä tulisi lastensuojelussa olla mielenterveysongelmien kartoitus ja hoito, päihdehoito, väkivaltaisuushoito, kuuleminen (osallisuus) ja riittävä jälkihuolto[2]. Nyt tilanne on se, että tutkimustietoa on, mutta se siirtyy käytäntöön heikosti. Esimerkiksi tiedetään, että rajoittamista pitäisi olla mahdollisimman vähän, mutta toisaalta se on hoidon onnistumisen edellytys. Miten siis nuoria pitäisi rajoittaa? Tarvitaan myös jatkuvaa osaamisen kehittämistä ja koulutusta. Tämä ei onnistu ilman resursseja.

[2] Lisää tutkimustietoa: http://www.valtionkoulukodit.fi/tutkimus-ja-kehittaminen.html.

Yhteinen tahtotila koulukotien työn kehittämiseksi on olemassa. Tiedetään, että on eettisesti, mutta myös kansantaloudellisesti perusteltua auttaa nuoria koulukotien avulla. Mutta nyt olisi tärkeää ruveta toimiin. Työtä pitäisi tehdä yhdessä, jotta koulukotien välille ei syntyisi liian isoja eroja. Ei tyydytä olemassa olevaan, vaan haastetaan nykyisiä toimintamalleja ja vaaditaan parempaa.

Lapsiasiavaltuutettu Tuomas Kurttilan lisäys pöytäkirjaan: ”Ensinnäkin koulukotien perusteltavuutta täytyy pohtia janalla, jonka toisessa päässä ovat nuorten monet yksilölliset tarpeet ja toisessa päässä voimakkaasti strukturoitu ja sosiaalisesti yhtenäistävä laitosympäristö; vastataanko nuorten tarpeisiin oikealla ja yksilöllisesti riittävällä tavalla? Toisaalta on syytä tunnistaa, että Suomessa on pyritty koulukoteja kehittämällä löytämään toimivia vaihtoehtoja ns. juvenaalioikeudelle. Toisekseen Kurttila toivoi, että koulukotien ja eri toimijoiden hyvä kehittämistahto muun muassa lasten osallisuuden ja muun kehittämistoiminnan osalta näkyisi siinä aineellisessa todellisuudessa, joka vaikuttaa koulukotien kehittämiseen ja toimintaan: nykyisellään valtion vuosittainen talousarvio (STM:n pääluokka) ei koulukotien vaikuttavuustavoitteissa sisällä riittävästi keskustelussa esille tulleita myönteisiäkään kehittämissuuntia.”